

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Stanley Hoffmann's kritiek op Morgenthau's politiek realisme

Tempel, C.P. van den

Citation

Tempel, C. P. van den. (1970). Stanley Hoffmann's kritiek op Morgenthau's politiek realisme. *Acta Politica*, 5: 1969/1970(2), 199-207. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451219>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451219>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

van een voor vijf van de zes deelnemende landen aanvaardbaar kompromis tegen te houden. Mede-verantwoordelijk waren echter ook de Engelse regering, die een week eerder te kennen had gegeven te willen deelnemen aan de besprekingen, de andere regeringen die niet voldoende druk uitoefenden op de Belgische en Nederlandse regeringen om hun standpunt te wijzigen en de Franse president, die door zijn onbuigzame houding de andere regeringen er van weerhield Nederland onder druk te zetten.

Wat mag men nu van nieuwe onderhandelingen verwachten? Uit de negatieve houding van de Nederlandse regering tijdens de Fouchet-onderhandelingen mag men niet zonder meer afleiden dat Nederland tegen politieke samenwerking in het algemeen is. Essentieel voor de Nederlandse houding is het kader waarbinnen het overleg zich afspeelt. Twee vragen zijn daarbij van kardinaal belang: gaat het om intergouvernementele of om supranationale samenwerking en zal de gezamenlijke politiek Atlantisch georiënteerd zijn of niet? Deze twee vragen leveren vier mogelijke combinaties op:

- (a) intergouvernementeel, pro-Atlantisch;
- (b) intergouvernementeel, niet-Atlantisch;
- (c) supranationaal, pro-Atlantisch;
- (e) supranationaal, niet-Atlantisch.

De sub (c) genoemde mogelijkheid is het onbereikbare Nederlandse ideaal. Gesteld voor de keus om óf het supranationale óf het pro-Atlantische element te laten vallen, geeft Nederland de voorkeur aan (a). Dit is duidelijk gebleken tijdens de Fouchet-onderhandelingen, waarbij Nederland geen enkele poging heeft gedaan het Franse plan in supranationale richting te veranderen. Oplossing (b), het Fouchet-plan is evenals (d) voor Nederland onaanvaardbaar. In de praktijk is Nederland dus alleen bereid deel te nemen aan intergouvernementele, Atlantisch georiënteerde politieke samenwerking. Vanuit dit oogpunt zijn politieke konsultaties in Nato-verband te prefereren; de Nederlandse regering dringt hierop dan ook jaar in jaar uit aan.⁸ Minder aantrekkelijk, maar nog aanvaardbaar, als samenwerkingskader is de WEU, waarin Engeland een garantie vormt tegen mogelijke Franse overheersing. In de Zes echter zou een door Frankrijk geleide politiek zo ver van de door Nederland gehuldigde opvattingen verwijderd blijven, dat dit kader in feite voor onze regering niet acceptabel is.

In het parlement heeft deze regeringspolitiek geen onverdeelde steun gevonden. Hoewel men in het algemeen voorstander is van Britse deelneming aan het integratie-proces, meende men toch dat dit verlangen niet alle verdere voortgang mocht blokkeren. Eind 1964 maakte

⁸ Zie hiervoor o.m. de Jaarboeken van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

minister Luns bekend dat Britse deelneming geen absolute voorwaarde meer was voor Nederlandse deelneming aan besprekingen over politieke samenwerking. Latere verklaringen van de Nederlandse regering lijken van deze soepele houding echter weinig over te laten: 'Nederland is wel bereid de hervatting van het politiek overleg te overwegen, indien het Verenigd Koninkrijk daarbij van de aanvang af wordt betrokken.'⁹

Het afgelopen jaar heeft Nederland zich een krachtig voorstander getoond van politiek overleg in de WEU, met Engeland maar zonder Frankrijk. Overleg met Frankrijk maar zonder Engeland blijft voor onze minister van Buitenlandse Zaken echter een onverteerbare zaak. In feite lijkt er dus weinig veranderd in het Nederlandse standpunt: wij blijven pro-Atlantisch, Engeland moet mee doen en de EEG dient buiten schot te blijven. Alleen ons verlangen naar een supranationale organisatie lijkt wat verzwakt te zijn, begrijpelijk omdat het ook in de EEG langzamerhand een ongeloofwaardige zaak is geworden.

STANLEY HOFFMANN'S KRITIEK OP MORGENTHAU'S POLITIEK REALISME

door C. P. van den Tempel

Op basis van de kanttekeningen die Stanley Hoffmann maakt in zijn bundel *Contemporary Theory in International Relations*¹ en op basis van de beide werken van Morgenthau waar deze betrekking op hebben, zal ik in het volgende trachten aan te tonen dat Hoffmann's kritiek op de theorie van Morgenthau de essentie van de theorie van het politiek realisme niet raakt. Hiermee wil ik geenszins impliceren dat gefundeerde kritiek op Morgenthau's theorie onmogelijk zou zijn. Hoffmann ziet twee redenen waarom het politiek realisme faalt als een algemene theorie. In de eerste plaats vindt hij de realistische analyse van macht zeer aanvechtbaar. In de tweede plaats meent hij dat de politieke realisten een aantal verouderde begrippen uit de 18e en 19e eeuw gebruiken die niet meer van toepassing zijn op de hedendaagse internationale constellatie.

Onder het eerste punt rangschikt hij een viertal argumenten tegen de bruikbaarheid van het begrip macht:

1 de menselijke 'lust for power' zou door de politieke realisten gelijk-

⁹ Jaarboek van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1966-'67, p. 59.

¹ Hoffmann, S. Ed., *Contemporary Theory in International Relations*, Englewood Cliffs, N. J., 1960, pp. 30-38. (Hierna geciteerd als *Hoffmann*).

gesteld worden aan een neiging tot geweld en kwaad; een zo somber machtsmonisme verklaart niet alle politiek;

- 2 de mate waarin het machtsstreven een menselijk instinkt uitdrukt is betwistbaar;
- 3 het is gevaarlijk een instrumenteel begrip als macht tot analytisch sleutelbegrip te verheffen; macht is slechts een middel tot een doel;
- 4 ook al is macht van zo beslissende betekenis, dan is het nog de vraag of men één begrip zo centraal kan stellen.

De tweede reden die hij noemt ziet hij als oorzaak van een zestal eigenaardigheden in de realistische theorie:

- 1 het ontbreken van een discussie over de doeleinden;
- 2 de analyse van macht los van de nationale politieke processen en pressie;
- 3 de veronderstelling van een objectief en kenbaar nationaal belang;
- 4 de veronderstelling dat het nationaal belang een eigen moraliteit zou dragen;
- 5 de nadruk op 'rationaliteit' in de buitenlandse politiek;
- 6 de uitsluiting buiten het kader der wereldpolitiek van alle niet-goevernementele acties.

Door al het voorgaande kleven volgens Hoffman aan het politiek realisme een aantal beperkingen en fouten: het is te statisch, het is een suksesfilosofie, het is tweeslachtig, het is konservatief en het kan nauwelijks beleidsrichtlijnen geven.

Mijn bezwaren richten zich met name tegen de volgende punten: (a) Hoffmann's onbegrip van wat Morgenthau beoogt met zijn rationele theorie, voortspruitend uit zijn misverstand over Morgenthau's uitgangspunt, (b) het ontbreken van een discussie over doeleinden in het politiek realisme, (c) Hoffmann's verwarring van de begrippen 'internationale politiek' en 'internationale betrekkingen', voortspruitend uit onbegrip van de autonomie van de politieke sfeer zoals Morgenthau die voorstaat (d) de verwerping van macht en nationaal belang als centrale begrippen, (e) Hoffmann's onwil om het machtsstreven te aanvaarden als algemeen menselijke drijfveer.

(a) Hoffmann's gebrek aan begrip voor wat Morgenthau beoogt met zijn rationele theorie, voortspruitend uit zijn misverstand over Morgenthau's uitgangspunt —

Hoffmann kritiseert Morgenthau's beklemtoning van de 'rationaliteit' in de buitenlandse politiek en zijn wens om irrationele elementen als irrelevante binnendringers (intrusions) of pathologische deviaties opzij te schuiven.² Een theorie van de wereldpolitiek moet wel rationeel zijn, maar het is niet nodig te veronderstellen dat de werke-

² Hoffmann, p. 34.

lijkheid over het algemeen óók rationeel zal zijn.³ Kortom, Morgenthau's theorie zit wel logisch in elkaar, maar ze stemt niet overeen met de feiten van de laatste decennia. Dit argument is door Morgenthau zelf volledig onderkend. Hij pretendeert ook niet dat zijn theorie alle feiten van de werkelijkheid volledig dekt. Zijn bedoeling is niet in de eerste plaats een beschrijving van de politieke werkelijkheid te geven, maar om een rationele theorie van de internationale politiek op te stellen. Zo zegt Morgenthau dat het feit dat in de werkelijkheid nauwelijks een op perfect machtsevenwicht berustende politiek gevonden wordt, de theorie niet schaadt. Men kan de werkelijkheid begrijpen en evalueren als een benadering van het ideaaltypisch systeem van machtsevenwicht.⁴ Anders gezegd: in de werkelijkheid kunnen irrationele elementen wel invloed hebben, maar zij vallen buiten het kader dat Morgenthau's theorie omvat.

Een analogie met andere wetenschappen kan hier verhelderend werken. Is bijv. de economische theorie van de volkomen mededinging minder bruikbaar en noodzakelijk omdat volledige mededinging in de economische werkelijkheid nooit voorkomt? Of — om een ander voorbeeld te nemen — is het concept van de cirkel minder relevant voor de meetkunde omdat nergens ter wereld een volmaakte cirkel gevonden kan worden?

Morgenthau probeert voor de politieke theorie dezelfde abstraktie van de werkelijkheid te bereiken als die welke de economen na langdurige arbeid hebben gevonden. Morgenthau bakent tevens het terrein van de wetenschap der politiek af t.o.v. ethiek, sociologie, psychologie e.a. via een radicale inperking van wat onder politiek verstaan moet worden. Hij wil tot een theorie komen over het rationele deel van het gedrag van een eenheid met betrekking tot het belang van die eenheid, gedefinieerd in termen van macht. Een dergelijke eenheid kan één mens zijn, een belangengroep, een natie of een groep van naties — afhankelijk van het niveau van de analyse. Nu kan men bezwaar maken tegen het centraal stellen van het begrip 'belang gedefinieerd in termen van macht'. Tegen het 'rationele' echter valt niets aan te voeren. Het argument dat het menselijk gedrag grotendeels irrationeel is, gaat niet op omdat men in de politiek immers evenmin als ergens anders kan hopen op rationele wijze het irrationele te verklaren. Morgenthau zal zulke irrationele elementen hoogstens als gegevens beschouwen bij zijn analyse van het gedrag van een politieke eenheid, maar ze zijn verder irrelevant voor zijn rationele theorie.

³ Hoffmann, p. 35.

⁴ Morgenthau, H. J., *Politics Among Nations*. The struggle for power and peace (4e herziene uitgave), New York, 1967. (Hierna geciteerd als Morgenthau, *Politics*).

(b) *Het ontbreken van een discussie over doeleinden in het politiek realisme* —

Hoffmann stelt dat 'the neglect of ends is a fatal mistake'⁵ in de behandeling van de 20e eeuwse wereldpolitiek, waarvan het belangrijkste kenmerk misschien wel is de verdeling van de internationale maatschappij in concurrerende groepen, die elkaar wederzijds uitsluitende principes en waarden aanhangen.⁶

Deze redenering gaat geheel voorbij aan Morgenthau's argument dat wat deze principes en waarden ook mogen zijn, de concurrerende groepen toch in ieder geval naar macht zullen moeten streven, willen zij die principes en waarden ingang doen vinden. Het is niet moeilijk plaatsen aan te wijzen waar heden ten dage een ideologie gewapenderhand wordt 'verdedigd' of waar regiems voor de politieke dwang van zo'n groep moeten buigen. Aan wat voor doeleinden deze gewapende middelen hun bestaansrecht ook mogen ontleen, het verandert hen niet van karakter. (Zie Vietnam, zie Tsjechoslowakije). Ik maak dan ook ernstig bezwaar tegen Hoffmann's uitspraak dat 'The quality and quantity of power used by men are determined by men's purposes'⁷, tenzij hij als doel ziet de machtigste te zijn. In dat geval wordt de uitspraak echter een vanzelfsprekendheid.

Hoffmann ziet Morgenthau's centrale begrip 'macht' als louter instrumenteel, n.l. als 'a means toward any of a large number of ends' en hij meent daarom: 'It would have been more logical to begin with a theory of ends rather than with the notion of power'.⁸ Volgens Morgenthau echter is de vaststelling van doeleinden en de verklaring van het ontstaan van doeleinden geen taak voor de politieke wetenschap. Onder erkenning van het bestaan van doeleinden, beperkt het politiek realisme zich bewust tot de studie van de *methoden* waarmee doeleinden te verwezenlijken zijn, en daarvoor is macht onontbeerlijk. Het spraakgebruik scheidt helaas verwarring door de in het machts spel participerende groepen en hun denkbeelden te vereenzelvigen en door zowel hun handelingen als hun idealen met de naam politiek aan te duiden. Deze idealen kunnen natuurlijk wel politieke beginselen (bijv. de regels volgens welke men de strijd om de macht mag voeren) bevatten en zijn daardoor wel van invloed op de strijd om de macht, maar deze moeten dan als een gegeven worden beschouwd, zoals bijv. de geografische omstandigheden een gegeven zijn. Zij vormen de politieke cultuur. Kennis daarvan is onontbeerlijk, maar het zoeken naar hun oorsprong is een taak voor andere menswetenschappen

⁵ Hoffmann, p. 32.

⁶ Hoffmann, p. 32.

⁷ Hoffmann, p. 31.

⁸ Hoffmann, p. 31.

schappen zoals kulturele antropologie, sociologie, massapsychologie etc. Morgenthau maakt een onderscheid tussen de politieke cultuur (een gegeven factor) en de werkelijke machtsstrijd, en beschouwt alleen het laatste als onderzoeksobject. Het misverstand bij Hoffmann is dat hij niet ziet dat Morgenthau dit onderscheid maakt.

(c) *Hoffmann's verwarring van de begrippen 'internationale politiek' en 'internationale betrekkingen', voortspruitend uit onbegrip van de autonomie van de politieke sfeer zoals Morgenthau die voorstaat* —

Hoffmann verwijt Morgenthau dat 'the postulate of the permanence of power politics among nations as the core of international relations tends to become a goal'.⁹ Dit verwijt is volkomen ongerechtvaardigd. Het misverstand berust hierop dat Morgenthau wél, en Hoffmann niet een onderscheid maakt tussen internationale betrekkingen en internationale politiek (wereldpolitiek).¹⁰ Morgenthau pretendeert geen moment dat zijn theorie er een van de internationale betrekkingen is, maar stelt al in de allereerste zin van *Politics Among Nations* dat 'This book purports to present a theory of international politics'.¹¹ Wat hij onder internationale politiek verstaat, omschrijft hij zeer nauw als dat gedeelte van de vele en gevarieerde internationale betrekkingen dat betrekking heeft op het machtsstreven der naties.¹² Internationale politiek en machtsrelaties zijn dus volgens deze definitie onafscheidelijk. Internationale betrekkingen kunnen echter best bestaan in een situatie zonder machtsrelaties. Ofschoon Hoffmann bovengenoemde passages heeft opgenomen in zijn bundel, lijkt het wel of dit punt hem is ontgaan.

Zelf gaat Hoffmann uit van de stelling dat 'political man should properly be seen as the 'integrator' of moral man, economic man, religious man, and so on'.¹³ Daarom kan hij Morgenthau's meer bescheiden omschrijving van de politiek als een aspect van de menselijke natuur (een facet naast andere facetten in plaats van de 'integrator' van alle facetten) niet aanvaarden. Voor zijn standpunt geeft Hoffmann geen andere argumentatie dan dat macht als een 'complex and diffuse balance between all the variables with which social sciences are concerned'¹⁴ geanalyseerd zou moeten worden. Is de moraal, een religie, of het begrip utiliteit geen 'complex and diffuse balance' van al deze variabelen? In dat geval zijn de politieke, de economische, de religieuze en de morele mens elkaars integrator. Is het dan niet een-

⁹ Hoffmann, p. 36.

¹⁰ Vergelijk in Hoffmann de 'kernvraag' op p. VI met de titel van het boek.

¹¹ Morgenthau, *Politics*, p. 3.

¹² Morgenthau, *Politics*, p. 25-26.

¹³ Hoffmann, p. 31.

¹⁴ Hoffmann, p. 31.

voudiger toe te geven dat ze op één lijn staan als autonome facetten, en invloed op elkaar uitoefenen?

(d) *De verwerping van macht en nationaal belang als centrale begrippen* —

Hoffmann blijft macht echter verwerpen als centraal begrip, want: 'Even if the role of power were as determining as the theory postulates, the question arises whether any scheme can put so much methodological weight upon one concept, even a crucial one; for it seems to me that the concept of power collapses under the burden'.¹⁵ Hoe komt hij tot deze opvatting? Alweer omdat macht een complex produkt van andere variabelen is, en ook deze variabelen zou de theorie moeten verklaren. Eenzelfde onmogelijke kritiek wordt wel uitgeoefend op de economische wetenschap. Deze moet dan verklaren hoe de consumptiepreferentie tot stand komt. Juist toen men dit opgaf, dus loskwam van wat zo'n preferentie zou kunnen zijn, maakte de economie vordering. Het lijkt me dat Hoffmann's idee dat het begrip 'power' de last niet zou kunnen dragen, ook meer uitleg behoeft dan hij in zijn kritiek op Morgenthau laat horen.

Ook tegen het begrip 'nationaal belang, gedefinieerd in termen van macht' maakt hij bezwaar: tegenwoordig geldt dat 'The most divergent courses of action can be recommended as valid choices for survival . . . interpretations of the national interest become almost totally subjective and the relative weight of 'objective' factors which affect the states' capabilities and thereby influence state policies is almost impossible to evaluate'.¹⁶

Morgenthau onderscheidt twee elementen in het begrip nationaal belang, n.l. het minimaal-noodzakelijke deel en het variabele deel.¹⁷ Het minimaal-noodzakelijke belang van een politieke eenheid is 'its survival in its identity'. In het geval van een natie houdt dat de integriteit van zijn gebied, zijn politieke instellingen en zijn cultuur in. Het variabele deel van het nationaal belang is daarentegen onderhevig aan alle invloeden die de beleidsvorming i.h.a. ondergaat: persoonlijkheden, publieke opinie, deelbelangen, tradities etc. *Waarom* die invloeden zo zijn is een object van onderzoek voor o.a. kulturele antropologie, en massapsychologie. *Hoe* dit deel van het nationale belang wordt vastgesteld kan de politieke wetenschap uitvinden door een analyse van de machtsverhoudingen tussen al deze kulturele

¹⁵ Hoffmann, p. 32.

¹⁶ Hoffmann, p. 33.

¹⁷ Morgenthau, H. J., 'Another 'Great Debate': The National Interest of the United States', *The American Political Science Review*, 46 (1952), pp. 961–988 (1971 e.v.). (Hierna geciteerd als Morgenthau, *Debate*).

groepen en invloeden en van hun relatief gewicht. Morgenthau's machtstheorie is hierbij toepasbaar op ieder niveau:

- binnen de kulturele belangengroepen: de machtsstrijd tussen personen en facties in de loop waarvan de doeleinden van de groep worden vastgesteld;
- binnen de staat: de machtsstrijd tussen de groepen in de loop waarvan de nationale doeleinden, die de interpretatie van het nationaal belang beïnvloeden, worden bepaald;
- in de internationale politiek: de machtsstrijd tussen de staten en groepen van staten in de loop waarvan iedere staat zijn eigen doeleinden probeert te verwezenlijken door macht te verkrijgen.

Kortom: in de politiek zijn het de *doeleinden* (het variabele deel van het nationaal belang) die steeds wisselen door steeds veranderende motiveringen en door steeds veranderende machtsverhoudingen, maar het *machtsstreven* blijft een wezenlijk onderdeel van iedere konstellatie op ieder niveau. De interpretatie van het nationaal belang door ieder afzonderlijk is dan ook noodzakelijkerwijs subjectief. Wat echter de machtshebbers — bij het uitoefenen van hun ambt, dus niet persoonlijk — er onder verstaan, is afhankelijk van, en te onderzoeken als, dit ingewikkelde patroon van invloeden en tegeninvloeden.

Als Hoffmann zegt 'Today, however, survival is almost always at stake'¹⁸, dan lijkt het op 'the advocates of an extensive conception of the national interest (who) will inevitably present certain variable elements of the national interest as though their attainment were necessary for the nation's survival'.¹⁹ Morgenthau waarschuwd hier al tegen: ' . . . in the end all kinds of objectives, actual or potential, are justified in terms of national survival. Such arguments . . . must be subjected to rational scrutiny, which will determine, however tentatively, their approximate place in the scale of national values.'²⁰

(e) *Hoffmann's onwil om het machtsstreven te aanvaarden als algemeen menselijke drijfveer* —

Hoffmann's weerzin ten aanzien van het centraal stellen van het begrip macht stoelt nog op een ander argument. Hij gelooft dat bij Morgenthau 'the decision to equate politics and the effects of man's 'lust for power' is combined with a tendency to equate power and evil or violence'²¹ en vindt vervolgens dat 'the extent to which power as a carrier of evil and violence expresses a basic human instinct is questionable. Much of the international (or domestic) evil of power is rooted

¹⁸ Hoffmann, p. 33.

¹⁹ Morgenthau, *Debate*, p. 977.

²⁰ Morgenthau, *Debate*, p. 977.

²¹ Hoffmann, p. 31.

not in the sinfulness of man but in a context, a constellation, a situation, in which good men are forced to act selfishly or immorally'²² Deze kritiek doet mij toch wel hoogst unfair aan, tenzij Hoffmann het politiek realisme alleen kent uit beschrijvingen van tegenstanders ervan. In de eerste plaats komt die neiging om macht met kwaad of geweld gelijk te stellen absoluut niet van Morgenthau. Integendeel, Morgenthau hoedt zich er wel voor over macht een moreel oordeel uit te spreken, want dat ligt niet op zijn weg als wetenschapsman. Bovendien zegt hij uitdrukkelijk dat politieke macht niet hetzelfde als geweld is, maar een psychologische relatie tussen degenen die hem uitoefenen en degenen over wie hij wordt uitgeoefend.²³ Ook in de ouders-kind relatie zitten aldus, volgens Morgenthau, politieke aspecten. Morgenthau waarschuwt juist tegen de neiging macht gelijk te stellen aan de succesvolle dreiging met geweld en aan overreding, zonder bijv. prestige en charisme erbij te betrekken.²⁴ Als geweld werkelijk losbarst betekent dat dat de politieke macht opzij geschoven is door militaire macht.²⁵

Of nu macht een algemeen menselijke drijfveer vormt (het 'as carrier of evil and violence' laat ik verder geheel voor Hoffmann's rekening) is inderdaad de vraag. Er is geen reden om tegen te spreken dat het in ieder geval een zeer algemeen verbreide trek in de meeste maatschappijen. Kunnen we niet — opnieuw in analogie met de economie met zijn economische beginsel van winstmaximalisatie, waar iedere homo economicus naar zou streven — uitgaan van een 'politicus beginsel' van machts-maximalisatie als wens van de homo politicus? Dan doet het helemaal niet ter zake of er volksstammen zijn die niet naar macht streven, want er zijn ook volksstammen die niet naar winst streven en toch is de economie voor ons een zinvolle wetenschap. Evenzo kan Morgenthau's politiek realisme wellicht een bruikbare theorie voor ons zijn zolang er nog ergens politieke eenheden en mensen zijn die naar macht streven. Of ze dit doen onder druk van de omstandigheden, als officiële plicht of uit persoonlijke overwegingen, is voor de moralist, socioloog of biechtvader goed om te weten, maar voor het politiek realisme maakt het pas wat uit als hun gedrag hierdoor beïnvloed wordt.

Hoffmann stelt dat hiernaast de 'drive for participation and community' een rol speelt²⁶ die de theorie van Morgenthau tevens zou moeten verklaren. Wat betreft de 'drive for participation': er zijn slechts weinigen die aan de top staan die van harte instemmen met deze ver-

²³ Morgenthau, *Politics*, p. 27.

²⁴ Morgenthau, *Politics*, p. 27.

²⁵ Morgenthau, *Politics*, p. 26.

²⁶ Hoffmann, p. 31.

minderung van hun macht, daarentegen velen die van onderop proklameren dat ze slechts participatie voorstaan. De 'drive for community' lijkt mij als zodanig meer het object van de sociologie en het getuigt van onbegrip voor Morgenthau's poging tot het afbakenen van een autonome *politieke* sfeer (gecentraliseerd om het begrip belang in termen van macht) als Hoffmann dit gemeenschapsstreven in de politieke sfeer wil gaan verklaren. De 'drive for community' is voor Morgenthau's politiek realisme een zelfstandig datum, zoals geografie of technologisch peil. Het speelt dus in zijn theorie inderdaad wel een rol, maar het ligt niet op de weg van een *politieke* theorie om het te verklaren.